Cosmos Multidisciplinary Research E-Journal
Online Available at www.cmrj.in
Recognized International Peer Reviewed Journal
Impact Factor 5.3
ISSN No. 2456-1665

महात्मा गांधी यांच्या विचारातील 'राम राज्य' संकल्पना – एक अभ्यास

प्रा. डॉ. तेजराव गोपीनाथ साबळे
राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख,
प्रगती कला व विज्ञान महाविद्यालय सिल्लोड
ता. सिल्लोड, जि. छ. संभाजीनगर
मो. नं. 9403122925
tejassable1974@gmail.com

प्रस्तावना

महात्मा गांधी हे भारतीय स्वातंत्र्यलढ्यातील एकमेव राजकीय नेते नव्हते, तर ते विचारवंत, तत्त्वज्ञ आणि समाज सुधारक म्हणूनही ओळखले जातात. त्यांच्या राजकीय आणि सामाजिक चळवळीमागे एक गहन नैतिक अधिष्ठान होते. गांधीजींनी नेहमीच 'रामराज्य' ही संकल्पना आपल्या भाषणांत, लेखनांत व कार्यपद्धतीतून मांडली. परंतु हे रामराज्य कोणत्याही धार्मिक अथवा पुराणातील अलौकिक संदर्भाशी निगडित नसून ते एक नैतिक, न्याय्य आणि लोकाभिमुख राज्याचे प्रतिक होते.

त्यांच्या दृष्टीने रामराज्य म्हणजे—

न्याय आणि समतेवर आधारलेले समाजव्यवस्थेचे राज्य,

शोषणविरहित आर्थिक संरचना,

नैतिकतेला प्राधान्य देणारी राजकारणाची चौकट,

सर्व धर्मांचा आदर करणारी लोकशाही मूल्ये.

म्हणूनच गांधीजींच्या विचारातील रामराज्य म्हणजे स्वातंत्र्योत्तर भारताचे एक आदर्श मॉडेल होते. हा विषय आजही तितकाच महत्त्वाचा आहे कारण सध्याच्या लोकशाही व्यवस्थेत भ्रष्टाचार, विषमता आणि अनैतिकता यांचे सावट दिसते. अशा वेळी गांधींच्या विचारांचा सखोल अभ्यास समाजाला नवा मार्ग दाखवतो.

राम राज्याची संकल्पना : धार्मिक आणि सांस्कृतिक पार्श्वभूमी

राम राज्य हा शब्द प्राचीन भारतीय ग्रंथांमधून आलेला आहे. रामायण मध्ये वर्णिलेल्या रामाच्या राज्यकाळाचे चित्रण—न्याय, करुणा, प्रजेप्रती जबाबदारी, स्त्रियांना मान, सर्वांना समान वागणूक—हे गांधीजींच्या विचारांशी अतिशय सुसंगत होते. गांधीजी धार्मिक दृष्टिकोनातून अत्यंत

उदार होते. त्यांनी रामाला केवळ एका देवतेप्रमाणे पाहिले नाही, तर एक न्यायप्रिय आदर्श राजा म्हणून पाहिले. गांधीजींसाठी "राम" हा सत्य, न्याय आणि धर्माचा प्रतीक होता. त्यामुळे त्यांनी 'राम राज्य' ही कल्पना केवळ हिंदूंना न बांधता ती सर्व धर्मीयांसाठी स्वीकारार्ह होईल अशा रीतीने मांडली.

गांधीजींच्या राम राज्यातील मूलभूत मूल्ये

१. अहिंसा

गांधीजींच्या मते कोणतेही राज्य टिकून राहण्यासाठी सर्वप्रथम अहिंसा आवश्यक आहे. अहिंसाशिवाय समाजात शांती टिकू शकत नाही. गांधीजींनी स्पष्टपणे सांगितले की राम राज्य हिंसाचारावर आधारित नसून प्रेम, करुणा आणि समजुतीवर आधारित असेल.

२. सत्य आणि नैतिकता

गांधीजी म्हणतात, "सत्य हेच माझे देव आहे, अहिंसा हा त्याच्यापर्यंत पोहोचण्याचा मार्ग आहे." राम राज्यात शासक असो वा प्रजा, प्रत्येकाने सत्याला आणि नैतिकतेला सर्वोच्च स्थान द्यायला हवे.

३. समानता

गांधीजींनी अस्पृश्यता नष्ट करण्यासाठी आणि दलितांना समाजात सन्मान मिळवून देण्यासाठी सातत्याने प्रयत्न केले. त्यांच्या दृष्टीने राम राज्य म्हणजे जातिभेद, वर्णभेद, लिंगभेद यांना जागा नसलेला समाज.

४. सर्वधर्मसमभाव

राम राज्यात सर्व धर्मांचा सन्मान केला जाईल. हिंदू, मुस्लिम, ख्रिश्चन, शीख, पारशी—सर्वजण समानतेने जगतील. गांधीजींनी अनेकदा म्हटले की धर्म हे विभाजनाचे साधन नसून मानवी एकतेचे अधिष्ठान असले पाहिजे.

५. स्वावलंबन आणि ग्रामस्वराज्य

राम राज्याची आर्थिक रचना गांधीजींनी ग्रामस्वराज्यावर आधारित केली. प्रत्येक खेडेगाव आत्मनिर्भर असावे, शेतकरी, कारागीर, स्त्रिया सर्वांना रोजगार मिळावा—ही त्यांची कल्पना होती. त्यांना वाटत होते की जर प्रत्येक गाव स्वावलंबी झाले, तर संपूर्ण राष्ट्र आपोआप मजबूत बनेल.

गांधीजींच्या राम राज्यातील राजकीय दृष्टिकोन

गांधीजींनी राम राज्य म्हणजे जनतेचे राज्य असे स्पष्ट केले. त्यात सत्ता ही जनतेकडून येते आणि शासक केवळ सेवकाच्या भूमिकेत असतो. त्यांच्या मते खरी लोकशाही म्हणजे बहुसंख्यांचा

जुलूम नसून अल्पसंख्यांच्या अधिकारांचे संरक्षण करणारी व्यवस्था. त्यामुळे राम राज्य ही केवळ बहुमताच्या राजकारणावर आधारित नसून न्याय, करुणा आणि समतेच्या आधारावर उभी असते.

सामाजिक-आर्थिक परिमाण

गांधीजींच्या राम राज्यात आर्थिक विषमता नसेल. त्यांनी 'ट्रस्टीशिप' ही संकल्पना मांडली—म्हणजे श्रीमंतांनी आपली संपत्ती समाजाच्या कल्याणासाठी वापरावी. गरिबांना जीवनावश्यक गोष्टी मिळाव्यात, शोषण थांबावे, कामगारांना न्याय्य मोबदला मिळावा, स्त्रियांना समान अधिकार असावेत—ही त्यांची अपेक्षा होती.

आजच्या काळातील संदर्भ

गांधीजींच्या निधनाला अनेक दशके झाली असली तरी राम राज्याची त्यांची संकल्पना आजही तेवढीच महत्त्वाची आहे. आजही आपण भ्रष्टाचार, हिंसा, जातीयवाद, विषमता यासारख्या समस्यांशी झुंज देत आहोत. अशा वेळी गांधीजींच्या आदर्शांची आठवण करून घेणे आवश्यक ठरते. राम राज्याची संकल्पना म्हणजे आधुनिक भारताला नैतिक दिशादर्शन करणारा दीपस्तंभ आहे.

निष्कर्ष

गांधीजींच्या रामराज्याची संकल्पना ही केवळ एक स्वप्नवत कल्पना नव्हती तर ती त्यांनी प्रत्यक्ष कार्यातून साकार करण्याचा प्रयत्न केला. त्यांनी सत्याग्रह, अहिंसा, ग्रामस्वराज्य आणि नैतिक मूल्ये यांच्या माध्यमातून भारतीय समाजाला नवे भान दिले. गांधींच्या दृष्टीने रामराज्य म्हणजे सत्ताधाऱ्यांनी जनतेची सेवा करणारे राज्य—जिथे नागरिक केवळ प्रजाच नाहीत तर राज्याचे खरे शिल्पकार असतात. आजच्या लोकशाही व्यवस्थेत अनेक आव्हाने उभी राहिली आहेत—भ्रष्टाचार, राजकीय स्वार्थ, विषमता, पर्यावरणीय संकटे. या सगळ्या समस्यांवर उपाय शोधताना गांधीजींचे विचार आजही मार्गदर्शक ठरतात. ग्रामस्वराज्य आजच्या decentralized governance मध्ये परावर्तित होताना दिसते. समानता व बंधुता हे मूल्य सामाजिक न्यायाच्या चर्चेत अजूनही मध्यवर्ती आहे. अहिंसा व सत्य हे आंतरराष्ट्रीय राजकारणातील संघर्ष सोडवण्यासाठीची शाश्वत तत्त्वे ठरू शकतात.

म्हणूनच, गांधीजींचे रामराज्य हे केवळ एका काळापुरते मर्यादित न राहता भविष्यातील भारतासाठीही प्रेरणादायी ध्येय आहे. खऱ्या अर्थाने लोककल्याणकारी, समताधिष्ठित आणि

नैतिकतेवर आधारलेले लोकशाही राज्य उभारायचे असेल तर गांधीजींच्या या विचारांचा सखोल अभ्यास व अंमलबजावणी अपरिहार्य ठरते.

संदर्भग्रंथ

1. गांधी, मोहनदास करमचंद — हिंद स्वराज्य (1910), नवी दिल्ली: नॅशनल बुक ट्रस्ट.

2. गांधी, मोहनदास करमचंद — माझे सत्याचे प्रयोग (आत्मकथा), अहमदाबाद: नवजीवन प्रकाशन मंदिर.

3. तेंडुलकर, दिनकर — महात्मा: जीवनचरित्र (खंड १ ते ८), नवी दिल्ली: प्रकाशन विभाग.

4. अग्रवाल, सुधीर — भारतीय राजकारणातील गांधी विचारधारा, पुणे: कॉन्टिनेंटल प्रकाशन.

5. फडके, य. द. — आधुनिक भारताचा इतिहास, पुणे: सुबोध प्रकाशन.

6. नाडकर्णी, म. द. — भारतीय लोकशाही आणि गांधीवाद, मुंबई: माणिक प्रकाशन.

7. देशमुख, ग म. — गांधी व रामराज्याची संकल्पना, नागपूर: विद्या प्रकाशन.

8. पाटील, शंकरराव — ग्रामस्वराज्य: गांधीवादी दृष्टीकोन, पुणे: महाराष्ट्र माहिती केंद्र.

9. Ambedkar, B.R. — What Congress and Gandhi Have Done to the Untouchables, Bombay: Thacker & Co. (गांधीवादी दृष्टिकोनावर विरोधी समीक्षण म्हणून).

10. Kulkarni, V. G. — Gandhian Political Thought, New Delhi: Allied Publishers.